

KOVÁCS ANDRÁS ISKOLÁJA ÉS AZ ERDÉLYI RENESZÁNSZ KUTATÁS

Entz Géza

Az eredetileg képzőművészeknek alapított Szervátiusz Jenő Díjat 2005 óta felváltva művészettörténész, illetve újságíró is kapja, hogy ráirányítsa a figyelmet a Kárpát-medence magyar művészetének bemutatásában és értékelésében elért kiemelkedő eredményekre. A díj idei művészettörténész kitüntetettje Kovács András, a Babeş-Bolyai Egyetem nyugalmazott professzora és a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. Iskolateremtő tudósról van szó. Kétféle értelemben is. Az erdélyi késő reneszánsz művészet emlékeire és történeti összefüggéseire koncentráló nagyszabású tudósi munkássága az erdélyi művészettörténeti kutatás széles területei számára szabott új irányt. Az 1990 után kibontakozott egyetemi oktatói tevékenysége során pedig a keze alól kikerült, kiválóan felkészített népes szakembergárda az erdélyi művészettörténeti kutatás újjáéledését és soha nem látott virágzását eredményezte.

Újjáéledésről kell beszélnünk, mert az erdélyi magyar művészettörténet-írás folyamatossága a romániai politikai állapotoknak a maiak számára már elképzelhetetlen szélsőségekbe menő romlása miatt az 1980-as évtizedre csaknem teljesen megszakadt. A művészettörténész-oktatás fokozatosan az összes romániai egyetemen megszűnt, így az utánpótlás is hosszú időre lehetetlenné vált. Az 1990 után a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen újraindult román nyelvű művészettörténész-képzés éppen Kovács András professzornak köszönhetően egészült ki 1996-tól magyar oktatási nyelvű csoporttal, s így jöhetett létre a közös művészettörténet tanszék 1999-ben.

Kitüntetettünk 1984-ben védte meg Bethlen Gábor építő tevékenységének és műpártolásának feltárásával foglalkozó egyetemi doktori disszertációját. Hogy abban az időben egy kutatónak milyen abszurd nehézségekkel kellett megküzdenie, mutatja, hogy az egyetlen példányban véglegesített, gépelt kéziratot, miután azt a témavezető is átnézte, közel egy évig nem sikerült a hivatalos leadáshoz megkítvánt öt példányban sokszorosítani. És aztán természetesen azt is csak az akkori, bármifajta öntevékenységet kizáró szabályok átlépésével. A Bethlen Gábor kora építészetét alapvetően új megvilágításba helyező disszertáció publikálásáról persze szó sem lehetett.

A tudomány iránti komoly érdeklődés azonban dacol a mostoha viszonyokkal, ennek kifinomult technikáját Erdélyben olyan kiemelkedő

tudósok dolgozták ki, mint Jakó Zsigmond (1916–2008) történészprofesszor, Kovács Andrásnak is egyik mentora, vagy a magyar nyelvtudomány kiemelkedő alakja, az ugyancsak Kolozsváron munkálkodó Szabó T. Attila (1906–1987). Ebben a szellemi környezetben nem véletlen, hogy Andrásban, már egyetemi hallgatóként levéltári források tanulmányozása során körvonalazódnak későbbi tudományos munkájának meghatározó jellemzői. Érdeemes idézni, ahogy ő maga ír erről: „[1966] őszén kezdtem el a kolozsvári városi számadáskönyvek 17. század első feléből származó köteteknek a módszeres átolvasását. A gyulafehérvári Káptalani Birtoklevéltárban őrzött latin nyelvű alvinci ingatlanleltárak átírása, az ott előkerült, 19. század elején készült építészeti felmérések tanulmányozása [a gyulafehérvári levéltári munkát ugyanez év nyarán végezte éppen Jakó Zsigmond professzor ösztönzése nyomán], azután pedig a kolozsvári városi számadáskönyvek lakonikus bejegyzéseiből körvonalazódó összkép sorsdöntő volt számomra: a felfedezés, az újonnan szerzett tudás szívdobogtató izgalma a legcsodálatosabb kábítószert, s az éveken át, nap mint nap olvasott-másolt számadáskönyvi bejegyzések, azután pedig a kolozsvári, meg a besztercei tanácshoz intézett fejedelmi levelek olvasása, a bennük rejlő adatok értelmezése meghatározó örömforrásává vált mindennapjaimnak.”¹

Kolozsvár, ajtókeret Kakas István címerével, 1590–1592 körül

Szamosújvár, Martinuzzi György címere a külső várkapu fölött

Ezek a sorok egy tudományos munkára komolyan készülő egyetemi hallgató intellektuális élményeit és szakmai vallomását közvetítik késői visszaemlékezésben, aki ez első tudományos kutatói élmények

idején Virgil Vătăşianu (1902–1993) művészettörténész professzor tanítványa volt a Babeş-Bolyai Egyetemen.

Kovács András így emlékezik professzorára: „*Tanárunk az emlékek alapos leírására és módszeres elemzésére szorított, s mélységesen elítélte és lenézte az általa »bukaresti módinak« tartott, stílusvirágokkal és idegen szavakkal terhelt esztétizáló semmitmondást.*”² E tömör summázat egy olyan tág horizontú tudós képét villantja fel, aki az akkori világban kivételes jelenségnek számított nemcsak Erdélyben, Romániában is. A jómódú nagyszebeni román polgárcsaládból származó Vătăşianu egykor Hát-szeg vidéke középkori román emlékeit feldolgozó munkájával az európai művészettörténet fellegvárában, Bécsben szerzett doktorátust, de Prágában is folytatott tanulmányokat, és évtizedes itáliai tartózkodásának tapasztalatait is sokoldalúan kamatoztatta kutatói és oktatói tevékenységében. Úttörő vállalkozása volt az 1959-ben megjelent, Erdély középkori művészettörténetének az addigi magyar és német kutatás eredményeit korrekten módon felhasználó, nagyszabású, román nyelvű összefoglalása.³

Vătăşianu professzor tanszéke magas szakmai színvonalú képzést kínált hallgatói, köztük néhány magyar anyanyelvű hallgatója számára is, Kovács András munkássága korszakos jelentőségének megértéséhez azonban röviden az erdélyi tudománytörténeti előzményekre is utalnunk kell.

A levéltári források módszeres feltárása és értelmezése, ami a történettudományban természetes, sokáig korántsem volt magától értetődő a művészettörténetben. Ünnepeltünk B. Nagy Margit (1928–2007) munkásságát értékelve, annak kivételes tudományos értékeire utalva Kovács András saját szakmai ars poeticáját is megfogalmazza, amikor rámutat, hogy a kitűnő művészettörténész, mármint B. Nagy Margit felismerte azt a lehetőséget, amire „*a korábbi művészettörténeti irodalmunkban alig találunk példát, hogy a műalkotás közvetlen vizsgálata, valamint a keletkezését, megrendelőit, mestereit megvilágító levéltári anyag feltárása és összevetése vezethet tárgyilagos, használható eredményre.*”⁴

Az erdélyi tudományosságban ennek a módszernek kettős gyökere van. Az egyik magyarországi, a másik erdélyi.

A magyarországi szál a művészettörténet tudományában Hekler Antal (1882–1940) kezdeményezésére megy vissza. A nagy műveltségű Hekler 1918-tól a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem művészettörténész professzora, aki a Trianon utáni helyzetben olyan tudománypolitikai programot hirdetett meg és sokoldalúan képzett, kiváló tanítványok egész sorát kibocsátva épített hozzá erős alapokat, ami a magyarországi művészet ezeréves múltját a történelmi források szisztematikus feltárására és kritikai feldolgozására alapozva értékeli

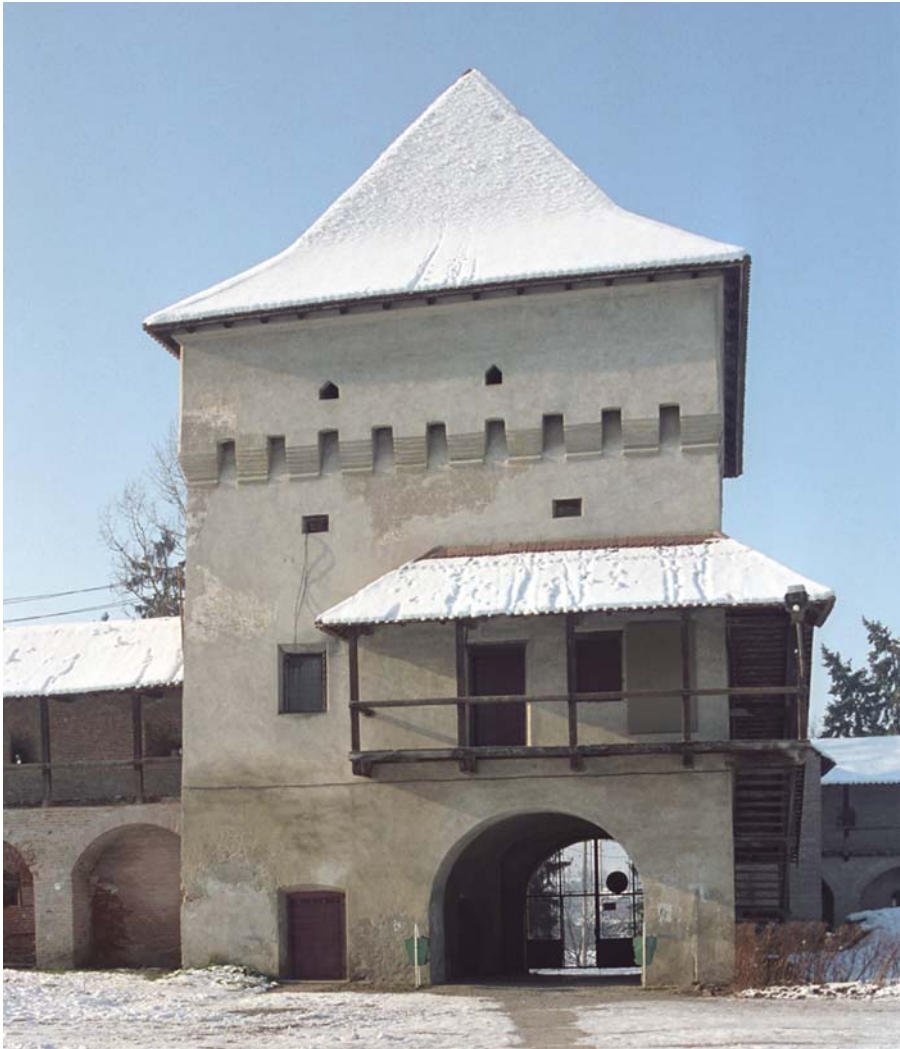
és mutatja be. Ennek jegyében alkotott sok más között Entz Géza (1913–1993), aki az 1940-es évtizedben Kolozsváron működött, és 1945-től a Bolyai Egyetem művészettörténész tanára volt.

A trianoni traumára a magyar történettudománynak is volt az előbbiekkel párhuzamba állítható válasza, mely előre mutatott és a nem magyar tudomány képviselőivel való szellemi dialógus feltételeit is megalapozta. Ez a Mályusz Elemér (1898–1989) budapesti történész-professzor által kezdeményezett, és általa népiségtörténeti kutatásnak elnevezett, a Volkstum (népiség) politikai tendenciájú náci koncepciójával szembehelyezkedő, tudományos alapú helytörténeti kutatás, amely egy adott területi egység, pl. egy megye történetét az ott élők életviszonyainak történeti változásait nyomon követő teljes körű, minden településre kiterjedő levéltári forrásfeltárással alapozza meg. Egyike Mályusz Elemér legkiválóbb tanítványainak éppen a már emlegetett Jakó Zsigmond volt.

A művészettörténeti kutatást megtermékenyítő levéltári kutatásnak erdélyi gyökerei szempontjából a történész levéltáros Kelemen Lajosnak (1877–1963), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának szerepe emelendő ki. Kelemen Lajos Erdély levéltári örökségének kiemelkedő ismerője és az erdélyi régiség minden érdemes kutatójának, több mint fél évszázadon keresztül mentora és önzetlen segítője volt. Kelemen Lajos egész életét Erdélyben élte le, de bármennyire is fontos az a szerepvállalás, amit a művészettörténeti kutatás is köszönhet neki, ő mégsem volt művészettörténész.

A korszerű erdélyi magyar művészettörténet-írás első generációjának tagjai, akiknek eredményeire sok tekintetben Kovács András szakmai munkássága is épül, magyarországiak voltak. Balogh Jolán (1900–1988), Bíró József (1907–1945) és Entz Géza nevét kell itt feltétlenül megemlíteni. Utóbbi, vagyis édesapám, Jakó Zsigmonddal együtt a második bécsi döntés után kerültek Kolozsvárra, és váltak az akkor ott kibontakozott pezsgő tudományos és egyetemi élet meghatározó szereplőivé. Ezzel, amint azt ma már megállapíthatjuk, útjára indult az erdélyi magyar művészettörténeti iskola is, amelynek első, és évtizedeken át egyedüli, mindvégig Erdélyben alkotó nagy formátumú képviselője B. Nagy Margit volt, Entz Géza és a régész László Gyula (1910–1998) tanítványa.

Kovács András munkásságában eredményesen ötvözte és sok ágon továbbfejlesztette mindazt a tudományos tapasztalatot és módszertani újítást, amit az említett elődök közvetítettek. A stafétabotot, ha lehet így fogalmazni, közvetlenül B. Nagy Margittól vette át. Témaválasztásában és módszertanában is hozzá áll a legközelebb. Munkássága során *„az erdélyi művészeti emlékek történetétől, megrendelőitől, az épületek*

Marosvásárhely, a vár kaputornya

és térrendszerük funkcióitól, a tervezésben és megvalósításban közreműködő mesterek tevékenységétől, az egykori leírásoktól s a megmaradt művektől indult el, és az egyes emlékeket, emlékcsoportokat karakterizálva jelölte ki helyüket az erdélyi és a közép-európai művészet történetében.”⁵ Az ezekre az eredményekre alapozott, az először 2003-ban, majd 2006-ban is publikált összefoglaló művét Erdély késő reneszánsz építészetéről⁶ az egyetemes magyar művészettörténet kiemelkedő teljesítményeként tartja számon a szakma.

Az azonban, hogy ma erdélyi magyar művészettörténeti iskoláról beszélhetünk, és nem csak annak fennebb érintett kezdeményeiben rejlő lehetőségről, annak köszönhető, hogy Kovács András az erdélyi késő reneszánsz művészet összefüggéseit eredeti módon és sokoldalúan bemutató impozáns tudósi életművén túl, az 1990-es évek második felétől kibontakozott egyetemi oktatói tevékenységének eredményeként, az erdélyi tudománytörténetben először, művészettörténészek sokasága állhat az Erdély művészeti örökségét korszerű eszközökkel feltáró kutatás rendelkezésére.

Ő aligha számított ilyen szerepre, mert ehhez egyebek közt egy világbirodalom előre nem látható, váratlanul gyors és békés összeomlására volt szükség. Az így rámért sok lemondással, de az idő múltával talán nem kevés elégtétellel is járó sorsot azonban a tudomány, és nem kevésbé nemzeti közösségünk legnagyobb hasznára, vállalta. Ha a világ nem így alakul, ő lett volna eme potenciális tudományos iskola második és könnyen lehet, utolsó tagja. Most azonban kitűnő tanítványai révén Erdélyben több mint két tucat jól felkészült művészettörténész folytat aktív és igen eredményes szakmai életet, igaz, az Erdélyben sohasem könnyű körülmények között. Rendszeres konferenciákkal, ezeket összegző tanulmánykötetekkel, önálló publikációk sokaságával bírnak, és szorosan együttműködnek magyarországi, valamint távolabbi országokban alkotó művészettörténész és a művészettörténettel rokon területen dolgozó kollégáikkal. Közülük való az a huszonhárom is, aki a *Liber discipulorum* címmel megjelentetett kötetben⁷ tisztelgett előtte 65. születésnapján, sok levéltári forrást feldolgozó, az erdélyi művészet széles területeit átfogó, érdemdús tanulmányokkal.

Befejezésül még egy adalék az 1990 előtti és az azóta eltelt idő szakmai lehetőségeinek drámai ellentétére: az 1969 és 1989 között eltelt húsz évben Kovács Andrásnak mindössze 15 publikációra nyílt lehetősége, az azóta eltelt huszonöt évben pedig 160 önálló, tudománytörténeti alapvetést hordozó közleménye jelent meg.

Szívből kívánjuk neki, hogy oktatási és adminisztratív terhei csökkenésével, tanítványai és fiatalabb kollégái terelgetése mellett, a tudásszerzés ópiumát kedvére fogyaszthassa a maga örömeire és mindannyiunk közös javára.

A laudáció a Szervátiusz Jenő Díj átadása alkalmából hangzott el Budapesten, 2015. november 12-én.

JEGYZETEK

¹ Kovács András: *Hogyan lettem művészettörténész?* In: *A történész műhelye*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Komp-Press Kiadó. Korunk. 2015, Kolozsvár. 106.

² Uo.

³ Vătăşianu, Virgil: *Istoria artei feudale în Ţările Române*, Bucureşti, 1959

⁴ Kovács András: *B. Nagy Margit művészettörténész*. Művészettörténeti Értesítő, LVI. (2007) 1-2. 362.

⁵ Galavics Géza: *Reneszánsz művészettörténeti kutatások Magyarországon 1995 és 2012 között*. *Ars Hungarica* XXXIX (2013), 4., 492.

⁶ Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*. Budapest; Kolozsvár: Teleki László Alapítvány-Polis Könyvkiadó, 2003.

⁷ Kovács Zsolt, Sarkadi Nagy Emese, Weisz Attila (szerk.): *Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2011, Kolozsvár.

Illyefalva, templomvár

